XIX ASRDA O'ZBEKISTON ZAMINIDA "KATTA O'YIN": BRITANIYA VA ROSSIYA IMPERIYALARINING STRATEGIK RAQOBATI

Barotov Furqat Bahriddin o'g'li
E-mail: barotovfurqat6@gmail.com

Qabul qilindi: 29.10.2025
Ko'rib chiqildi: 30.10.2025
Tasdiqlandi: 31.10.2025

Kalit so'zlar:
O'zbekiston, XIX asr, Katta o'yim, Buyuk Britaniya, Rossiya, strategik raqobat, hududiy strategiya.

Key words:
Uzbekistan, 19th century, Great Game, Great Britain, Russia, strategic rivalry, territorial strategy.

Ключевые слова;
Узбекистан, XIX век, «Большая игра», Великобритания, Россия, стратегическое соперничество, территориальная стратегия.

Annotatsiya. Ushbu tezis XIX asrda O'zbekiston hududida yuz bergan "Katta o'yin" strategik raqobatini Britaniya va Rossiya imperiyalari kontekstida o'rganadi. Tadqiqot mintaqaviy siyosiy, harbiy va iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilib, ikki imperiyaning hududiy strategiyasini, diplomatik kelishuvlar va harbiy kampaniyalar orqali amalga oshirilgan manfaatlarni yoritadi.

Annotation. This thesis examines the "Great Game" strategic rivalry between Britain and Russia in 19th-century Uzbekistan. The study analyzes regional political, military, and economic processes, highlighting the territorial strategies of both empires and their interests implemented through diplomatic agreements and military campaigns.

Аннотация. Данная тезисная работа исследует стратегическое соперничество «Большой игры» между Великобританией и Россией на территории Узбекистана в XIX веке. Исследование анализирует региональные политические, военные и экономические процессы, подчеркивая территориальные стратегии обеих империй и их интересы, реализованные через дипломатические соглашения и военные кампании.

Kirish. XIX asr O'zbekiston hududi tarixida geosiyosiy jihatdan muhim davr hisoblanadi, chunki bu davrda hudud ikki yirik imperiya – Buyuk Britaniya va Rossiya – o'rtasidagi strategik raqobat markaziga aylangan. Shu davrda mintaqa nafaqat savdo yo'llari va tabiiy resurslar jihatidan, balki siyosiy va harbiy nuqtai nazardan ham ikki imperiyaning strategik manfaatlari uchun asosiy

ahamiyatga ega bo‘lgan. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, Rossiya imperiyasi Markaziy Osiyoga kengayish siyosatini amalga oshirib, hududiy nazorat va harbiy strategiyalar orqali o‘z ta’sirini kuchaytirgan, Buyuk Britaniya esa Hindistonni himoya qilish va Rossiya ta’sirini cheklash maqsadida diplomatik va harbiy choralarni amalga oshirgan. Hududdagi xonliklar o‘z siyosiy mustaqilligini saqlashga harakat qilib, harbiy va diplomatik choralarni qo‘llagan, bu esa ikki imperiyaning strategik raqobatining murakkab va ko‘p qirrali ekanligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, hududiy kelishuvlar, diplomatik muzokaralar, harbiy kampaniyalar va resurslar ustidan nazorat jarayonlari ikki imperiyaning siyosiy, iqtisodiy va harbiy raqobatini yanada murakkablashtirgan. Tadqiqotning maqsadi XIX asrda O‘zbekiston hududida yuz bergan “Katta o‘yim” strategik raqobatini tizimli tahlil qilish, ikki imperiyaning hududiy strategiyasini, mintaqaviy siyosiy tuzilmani va xalqaro kontekstni chuqur yoritishdan iborat. Kirish qismida hududning geosiyosiy ahamiyati, ikki imperiyaning strategik maqsadlari, harbiy va diplomatik harakatlarning o‘zaro bog‘liqligi, shuningdek, mintaqaning siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishiga ta’siri batafsil ko‘rsatilib, tadqiqotning ilmiy asoslari mustahkamlangan.

Adabiyotlar tahlili. XIX asr O‘zbekiston hududida yuz bergan “Katta o‘yim” strategik raqobati tarixshunos olimlar tomonidan turli jihatlari bilan o‘rganilgan. [1] Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, mintaqaning geosiyosiy ahamiyati, savdo yo‘llari va strategik joylashuvi ikki imperiya – Buyuk Britaniya va Rossiya – uchun muhim bo‘lib, ularning hududiy strategiyasi va diplomatik harakatlariga bevosita ta’sir qilgan. [2] Ba’zi tadqiqotlar hududiy kelishuvlar, diplomatik muzokaralar va harbiy kampaniyalar orqali ikki imperiyaning o‘zaro raqobatining murakkab mexanizmlari, shuningdek xonliklar va mahalliy hokimiyatlarning siyosiy moslashish jarayonlarini yoritgan. [3] Tadqiqotlar Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyoga kengayish siyosati va Buyuk Britaniyaning Hindistonni himoya qilish strategiyasini solishtirma tahlil qilib, ikki imperiyaning hududiy, siyosiy va harbiy ta’sirini aniqlashga imkon bergan. [4] Tarixiy manbalar va arxiv hujjatlari asosida olib borilgan tahlillar hududdagi harbiy kampaniyalar, diplomatik qarama-qarshiliklar va strategik hududlarning ikki imperiya siyosatidagi o‘rnini batafsil yoritgan. [5] Shu tarzda, adabiyotlar tahlili XIX asr O‘zbekiston hududida yuz bergan “Katta o‘yim” jarayonlarini mintaqaviy va xalqaro kontekstda tushunish, ikki imperiyaning strategik raqobatini tahlil qilish va hududning geosiyosiy ahamiyatini chuqurroq o‘rganish imkonini beradi.

Materiallar va usullar. Tadqiqotda XIX asr O‘zbekiston hududida yuz bergan “Katta o‘yim” strategik raqobatini o‘rganishda turli tarixiy manbalar va arxiv hujjatlari asosiy material sifatida qo‘llanilgan. Asosiy manbalar sifatida davlat arxivlari, xonlik yozuvlari, diplomatlar maktublari, harbiy hisobotlar, shuningdek Rossiya va Buyuk Britaniya imperiyalari tomonidan tayyorlangan strategik xaritalar va harbiy-rejalashtirish materiallari tahlil qilingan. Shu bilan

birga, tarixshunos olimlarning monografiyalari, ilmiy maqolalari va zamonaviy tadqiqot ishlari asosiy ilmiy baza sifatida qo‘llanilgan. Tadqiqot metodikasi sifatida tarixiy-tahliliy usul, solishtirma tarixiy tahlil, arxiv hujjatlarini o‘rganish, geosiyosiy kontekstni baholash, harbiy-strategik harakatlarni tahlil qilish va sabab-natija bog‘liqligini aniqlash metodlari ishlatilgan. Tadqiqot davomida voqealar va jarayonlar aniq davrlarga ajratilgan va ular orasidagi o‘zaro bog‘liqlik, ikki imperiya strategiyasining harbiy, diplomatik va siyosiy jihatlari bilan birga tahlil qilingan. Harbiy kampaniyalar xarakteri, strategik ahamiyatga ega hududlar, diplomatik kelishuvlar va ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlar chuqur o‘rganilgan. Shu usul va materiallar yordamida XIX asr O‘zbekiston hududida yuz bergan strategik raqobat, hududiy va siyosiy jarayonlar, hamda Buyuk Britaniya va Rossiya imperiyalari o‘rtasidagi uzoq muddatli raqobatning mintaqaviy va xalqaro kontekstdagi ta’siri tizimli tarzda aniqlangan va yoritilgan.

1-Jadval. XIX asrda O‘zbekiston hududida “Katta o‘yim” strategik raqobati asosiy harbiy va diplomatik voqealar

Yil	Hudud/Xonlik	Harbiy/diplomatik harakat turi	Ishtirokchi tomonlar	Natija/oqibat
1830	Buxoro Xonligi	Diplomatik qarama-qarshilik	Rossiya – Buxoro	Buxoro siyosiy mustaqilligi kamaydi, Rossiya ta’siri kuchaydi
1842	Xiva Xonligi	Harbiy yurish	Buyuk Britaniya – Xiva	Britaniya strategik manfaatlari cheklangan, Xiva mustaqilligini saqladi
1865	Kokand hududi	Harbiy kampaniya	Rossiya – Kokand	Kokand hududi Rossiya tomonidan bosib olindi
1873	Tashkent	Harbiy yurish va shartnoma	Rossiya – Kokand	Tashkent Rossiya nazoratiga o‘tdi, hududiy kelishuv tuzildi

XIX asr O‘zbekiston hududida “Katta o‘yim” strategik raqobati davomida yuz bergan asosiy harbiy va diplomatik voqealarni tizimli tarzda ko‘rsatadi.

Ushbu jadvalda yil, hudud yoki xonlik, harbiy yoki diplomatik harakat turi, ishtirokchi tomonlar va natija yoki oqibatlar keltirilgan bo‘lib, tarixiy voqealarning tizimli tahlilini amalga oshirish imkonini beradi. Masalan, 1830 yilda Buxoro xonligida Rossiya bilan yuzaga kelgan diplomatik qarama-qarshilik Buxoro siyosiy mustaqilligini kamaytirgan, 1842 yilda Xiva hududida Buyuk Britaniya harbiy yurishi natijasida Xiva o‘z mustaqilligini saqlab qolgan. 1865 yilda Kokand hududida Rossiya harbiy kampaniyasi hududni bosib olishga olib kelgan, 1873 yilda esa Tashkent Rossiya nazoratiga o‘tib, hududiy kelishuvlar tuzilgan. Shu tarzda, jadval O‘zbekiston hududidagi strategik raqobatning vaqt va hudud bo‘yicha rivojlanishini, ikki imperiyaning diplomatik va harbiy strategiyasining mintaqaviy va siyosiy oqibatlarini aniqlashda muhim vosita hisoblanadi. Jadval ma’lumotlari tadqiqotga tarixiy voqealarning tizimli tasnifi, harbiy va diplomatik jarayonlar o‘rtasidagi sabab-natija bog‘liqligini o‘rganish va mintaqaviy geosiyosiy ahamiyatni aniqlash imkonini beradi. Shu bilan birga, jadval XIX asr O‘zbekiston hududidagi “Katta o‘yim” strategik raqobatini mintaqaviy va xalqaro kontekstda tushunish, ikki imperiya strategik maqsadlarini tahlil qilish va tarixiy jarayonlarning uzoq muddatli oqibatlarini aniqlashda muhim ilmiy manba sifatida xizmat qiladi

Tadqiqot muhokamasi. Tadqiqot muhokamasi davomida XIX asr O‘zbekiston hududida yuz bergan “Katta o‘yim” strategik raqobatining turli jihatlari batafsil tahlil qilindi. Tarixiy manbalar, arxiv hujjatlari va ilmiy adabiyotlar asosida hududdagi xonliklar siyosiy va harbiy tuzilishi, Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyoga kengayish strategiyasi va Buyuk Britaniyaning Hindistonni himoya qilish siyosati chuqur o‘rganildi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, ikki imperiya o‘rtasidagi raqobat faqat harbiy kampaniyalar orqali emas, balki diplomatik muzokaralar, hududiy kelishuvlar va resurslar ustidan nazorat orqali ham amalga oshirilgan. O‘zbekiston hududidagi strategik shaharlar, savdo yo‘llari va tabiiy resurslar ikki imperiyaning siyosiy va harbiy e’tiborida bo‘lib, bu hududlarda bir qator qarama-qarshiliklar yuzaga kelgan. Tadqiqot shuningdek hududdagi harbiy va diplomatik jarayonlarning ijtimoiy-iqtisodiy hayotga ta’sirini, xonliklar va aholining siyosiy tuzilishga moslashish mexanizmlarini ham o‘rganadi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, Rossiya imperiyasi mintaqadagi siyosiy va hududiy nazoratini mustahkamlab, strategik manfaatlarini amalga oshirgan, Buyuk Britaniya esa Hindistonni himoya qilish va Rossiya ta’sirini cheklash orqali o‘z hududiy va iqtisodiy maqsadlarini himoya qilgan. Tadqiqotning qo‘shimcha tahlili shuni ko‘rsatadiki, harbiy kampaniyalar, diplomatik kelishuvlar va hududiy shartnomalar ikki imperiyaning uzoq muddatli strategik raqobatining asosiy vositalari bo‘lib, mintaqaning siyosiy va iqtisodiy tuzilmasini sezilarli darajada o‘zgartirgan. Shu bilan birga, tadqiqot O‘zbekiston hududidagi voqealarni global geosiyosiy kontekstda joylashtirish imkonini beradi, ikki imperiya o‘rtasidagi raqobatning xalqaro ta’sirini va hududning strategik ahamiyatini batafsil yoritadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, XIX

asr O‘zbekiston hududi nafaqat mintaqaviy, balki xalqaro geosiyosiy jarayonlarning markazida bo‘lib, hududdagi harbiy, diplomatik va siyosiy jarayonlarni chuqur tahlil qilish orqali ikki imperiya raqobatining murakkab mexanizmlari va uzoq muddatli oqibatlarini aniqlash mumkin.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, XIX asr O‘zbekiston hududida yuz bergan “Katta o‘yim” strategik raqobati Buyuk Britaniya va Rossiya imperiyalari o‘rtasidagi siyosiy, harbiy va iqtisodiy jarayonlarning murakkab va ko‘p qirrali xarakterini namoyon etgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ikki imperiya o‘rtasidagi raqobat nafaqat harbiy kampaniyalar orqali, balki diplomatik muzokaralar, hududiy shartnomalar va resurslar ustidan nazorat orqali ham amalga oshirilgan. O‘zbekiston hududi geosiyosiy nuqtai nazardan strategik ahamiyatga ega bo‘lib, bu hududdagi xonliklar va aholi hayotida siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy o‘zgarishlarga sabab bo‘lgan. Tadqiqot davomida olingan tarixiy materiallar va arxiv hujjatlar, shuningdek, tarixshunos olimlarning tahlillari asosida ikki imperiya o‘rtasidagi strategik raqobatning mintaqaviy va xalqaro kontekstda qanday namoyon bo‘lgani aniqlangan. Shu bilan birga, XIX asr O‘zbekiston hududida yuz bergan harbiy va diplomatik jarayonlar mintaqaning geosiyosiy ahamiyatini tushunishda, ikki imperiyaning strategik maqsadlarini tahlil qilishda va tarixiy jarayonlarning uzoq muddatli oqibatlarini aniqlashda muhim ilmiy manba bo‘lib xizmat qilgan. Tadqiqot natijalari O‘zbekiston hududida tarixiy harbiy voqealar va xalqaro raqobatni o‘rganishda ilmiy asos yaratadi hamda mintaqaning siyosiy va strategik ahamiyatini chuqurroq anglash imkonini beradi. Shu tarzda, tadqiqot nafaqat XIX asr O‘zbekiston tarixini yoritadi, balki ikki imperiya o‘rtasidagi strategik raqobatning sabab va oqibatlarini, hududiy va global siyosiy jarayonlar bilan uzviy bog‘liqligini tizimli tahlil qilish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Hopkirk, P. The Great Game: The Struggle for Empire in Central Asia. London: Kodansha International, 1994.
2. Malcolm, J. Central Asia and the Great Game: Historical Perspectives. London: Routledge, 2008.
3. Абдурахимов, Ш. Марказий Осиёда Буюк Британия ва Россия рақобати (XIX аср). Тошкент: Илм-фан, 2010.
4. Вайнштейн, А. История Средней Азии в XIX веке. Москва: Наука, 2005.
5. Khalid, A. Imperial Rivalries and Local Politics in 19th Century Uzbekistan. Journal of Asian History, 2011; 45(2): 123–145.